

KINALIZÂDE ALİ EFENDİ'DE AHLÂKÎ YASA VE DEĞERLERİN KAYNAĞI SORUNU*

Ayşe Sıdıka OKTAY**

Öz

Kınalızâde Ali Efendi'ye göre iyi davranışlar bir kaynaktan ve bir gereksinme sonucu ortaya çıkarlar. Bu kaynak tabiidir veya bir kimsenin ortaya koymasına dayanır. Kaynağı tabii olanlar değişmezler ve pratik felsefenin konusudurlar. Peygamber vb. bir kimsenin ortaya konmasıyla meydana gelenler ise zamana bağlı olarak değişebilirler. Buna ilahi yasa denilir. Bu tebliğde ahlâkî değerlerin ve yasaların kaynağı problemiyle ilgili olarak Kınalızâde'nin görüşleri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Kınalızâde, Ahlâk-ı Alâî, Ahlâk, Yasa, Değer.

Kınalızâde Ali Efendi's Opinion the Problem on Source of Moral Values and Laws

Abstract

According to Kınalızâde Ali Efendi good behaviors arise from a source and as a result of a requirement. This resource is natural (connatural) or based on a person to put out. Those whose resources are natural are constant and subject of practical philosophy. Those effectuated by a person such as the Messenger and etc. is changeable depending on the time. This is called the divine law. On this paper, Kınalızâde's comments on the problem of the source of moral values and laws will be examined.

Keywords: Kınalızâde, Ahlâk-ı Alâî, Ethics, Law, Value.

Osmanlı düşüncesinin önemli isimlerinden birisi olan ve 916/1510-11-979/1572 tarihleri arasında yaşayan Kınalızâde Ali Efendi pek çok eseri olmasına rağmen daha çok *Ahlâk- Alâî* isimli eseriyle tanınmaktadır. Ahlâk-ı Alâî İslam düşüncesindeki hemen hemen bütün ahlâk kitaplarından istifade edilerek yazılmış, dönemine ulaşan bütün kültürel ve entelektüel birikimi yansıtan bir eserdir. Kınalızâde Ali Efendi geleneğin ve entelektüel birikimin kendisine

* Bu makale 2012 Yılında Isparta'da Düzenlenen Uluslararası Kınalızade Ailesi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve ilave edilmiş şeklidir.

** Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

getirdiği ahlâkla ilgili tüm konuları kitabında ele alırken bugün ahlâk düşüncesi içerisinde değerlendirilmeyen ruh gibi bazı konulara da ahlâkla ilişkisi nispetinde eserinde yer vermiştir. Yine modern ahlâk teorileri arasında tartışılan bazı problemlerle ilgili görüşlerin izlerine de kitabında rastlanır. Bu tebliğde ahlâkî değerlerin ve yasaların kaynağı problemiyle ilgili olarak Kınalızâde'nin düşünceleri incelenecektir.

Kınalızâde Ali Efendi'nin görüşlerine geçmeden öncelikle konunun günümüz ahlâk felsefesi disiplini içerisinde nasıl ele alındığı, tartışmanın çerçevesi hakkında genel hatlarıyla bilgi verilecektir.

A- Ahlâk Felsefesinde İlke, Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu

İnsan davranışlarının arkasında onları yönlendiren değerler ve ilkeler ile bunların dile getirildiği yasalar mevcuttur. Ahlâkî yasaları koyan dolayısıyla iyi kötü olarak değerleri ve bunlarla ilgili ilkeleri belirleyen iki alan din ve felsefedir. Bu sebeple din ve ahlâk felsefesi kural/yasa koyucu (normatif) bir alan olarak kabul edilir.

Ahlâk Felsefesinin en önemli sorunlarından birisi ahlâkî değerlerdir. Bu bağlamda olgu-değer ilişkisi, değerlerin gerçekte var olup olmadıkları, eğer var iseler ne biçim bir varlığa sahip oldukları, değerlerin yapısı ve kaynağı, değerleri oluşturan kaynağın neliği ile bir değeri değerli kılan şeyin ne olduğu gibi sorunların sorgulanması ve çözümü ahlâk ve değer felsefesinde ele alınır. Felsefenin en önemli iki alanı etik ve estetik değerler alanı ile ilgilidir ve felsefenin değer felsefesi (aksiyoloji) bölümünde incelenir.

Ahlâkî değerlerin kaynağı ve mahiyetiyle ilgili tartışmalar ahlâkî temellendirme problemini gündeme getirir. “Ahlâkî temellendirme ile ahlâkî kural ve ilkelerinin neye dayandığının araştırılması”¹ ve “...ahlâkî iyi ve kötü hakkındaki bilginin sorgulanması”² anlaşılır. Ahlâkî değerlerin, ilke ve yasaların kaynağının neliğiyle ilgili tartışmalar bakış açılarına bağlı olarak farklı temellendirme yöntemlerini ortaya çıkarmıştır. Öncelikle din ve din dışı olarak genel bir ahlâkî temellendirme ayırımı yapılabilir. Din dışı veya felsefî temellendirmeler de değişik filozofların bakış açılarına göre akıl, sezgi ve duyguya dayandırılmıştır.³ Mesela Sokrat, Platon, Aristoteles, Kant akla, Epikür, Locke, E. B. Condillac, D. Hume, J. Bentham ve J. S. Mill duyguya, Butler, H. Sidwick, H. Bergson, G. E. Moore gibi filozoflar ise ahlâkî sezgiye dayandırıp⁴ ahlâkî ilke, değer ve yasaların akıl, duygu veya sezgi yoluyla bilinip ve belirlenebileceğini iddia etmişlerdir. Bunun yanında evreni-kozmosu temel alan

¹ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 1992, s.14.

² Recep Kılıç, “Ahlâkî Temellendirme Problemi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 8, Temmuz 1993, s. 69.

³ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, s.14; Recep Kılıç, *a.g.m.*, s. 69.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Recep Kılıç, *a.g.e.*, s. 14-84.

kozmojik, Tanrı’yı temel alan dinsel/teolojik ve insanı temel alan antropolojik temellendirme şeklindeki yaklaşımdan söz edilebilir.⁵ Benzer şekilde Platon ve Aristoteles’in olgulara dayanan ahlâkını dikkate alan ampirik, dine dayanan metafizik veya teolojik, haz ve acıya göre faydayı belirleyen Bentham ile sevinç ve acıyı insan eylemlerinde belirleyici yapan Schopenhauer’in duygu, Kant’ın akli esas alan duygu ve akla dayanan temellendirmeleri diğer bir değerlendirme tarzı olarak ele alınabilir.⁶

Din ile temellendirilen ahlâkî değer, ilke ve yasalar farklı filozoflar tarafından değişik yöntemlerle ele alınıp incelenmiştir. Ancak “din ile temellenen ahlâk teorilerinin asli karakteri, Tanrı’nın varlığı ile vahiy gerçeğinden hareket etmeleridir.”⁷ Dolayısıyla burada iyi ve kötüyü belirleyen Tanrı’nın buyruklarıdır. Fakat Tanrı’ya dayanan ahlâk teorileri, temel ahlâk kurallarının belirlenmesinde vahye verdikleri değere göre farklılık gösterirler. Buna göre bir davranış, “Tanrı öyle buyurduğu için mi ahlâken iyi veya kötü olur; yoksa adı geçen davranışın kendinde bizatihi iyi veya kötü olması, Tanrı’nın onu buyurmasına veya yasaklamasına mı sebep olur?”⁸ şeklinde formüle edilen bir soruya ve soru etrafındaki tartışmalara yol açar. İlk defa, Eflâton tarafından sorulan ve daha sonra “X, Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Tanrı onu istemektedir?”⁹ şeklinde sistemli olarak formüle edilen Euthyphro tartışması adıyla anılan bu sorun ve etrafında gelişen tartışmalar ahlâk felsefesinin en eski ve en önemli konularından birisi olarak pek çok filozof ve ilahiyatçıyı meşgul etmiştir.

Ahlâk felsefesinde evrensel değer ve ilkelerle oluşturulmuş ahlâkî yasalarını varlığı tartışma konusudur ve herkes için geçerli genel ahlâk yasalarına ulaşmak hedeflenir. Ancak din dışı/felsefî temellendirmenin mümkün olup olmadığı ile ilgili tartışmalar bir yana¹⁰ dini temellendirme tarzlarında ortaya çıkan en önemli sorunlar ahlâkî görecelik (izafiyet/relativizm) ve şüpheciliktir. Değerlerin mutlak olabilmesi ve ahlâkî görelilikten kurtulabilmesi için mutlak bir varlık yani Tanrı ile irtibatlandırılması ve temellendirilmesi gerektiği düşünülür.¹¹ Fakat bu konudaki tartışmalar hala devam etmektedir.

⁵ Fritz Heinemann, “Etik”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, Ara yayınları, İstanbul, 1990, s.341-345; Doğan Özlem, *Etik Ahlâk Felsefesi*, Say yayınları, İstanbul, 2010, s.29-35.

⁶ Lokman Çilingir, *Ahlâk Felsefesine Giriş*, Elis yayınları, Ankara, 2003, s. 23-61, 79-111.

⁷ Recep Kılıç, *a.g.e.*, s.16.

⁸ Recep Kılıç, *a.g.e.*, s.85.

⁹ Recep Kılıç, *a.g.e.*, s.85-86.

¹⁰ Lokman Çilingir, *Ahlâk Felsefesine Giriş*, s. 107-121.

¹¹ Recep Kılıç, *a.g.m.*, s.78.

B- Kınalızâde'ye göre Ahlâkî Yasa ve Değerlerin Kaynağı

Bir ahlâk düşünürü olarak Kınalızâde de ahlâkî değer ve yasaların kaynağı konusuna eserinde yer vermektedir. Ancak konu bizim günümüz tartışmalarından –modern teorilerde konu farklı boyutta tartışıldığı için- oldukça yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır. O ilimler tasnifi verip ahlâk ilmini bütün alanlarıyla inceleyen ameli hikmetin ne olduğunu açıkladıktan ve böylelikle ahlâkın felsefi ilimler alanındaki yerini belirleyip diğer ilimlerle alakasını kurduktan hemen sonra ahlâkî yasa ve değerlerin kaynağına değinir. Buradaki asıl amaç değerlerin kaynağını belirlemekten çok ameli hikmetin dolayısıyla felsefenin kapsamına giren fiilleri tespit etmek, böylelikle güzel davranışların kaynağını ve sebebini ortaya koymak olduğu için konu çok derinlemesine incelenmiş değildir.

Kınalızâde'nin bu konudaki görüşlerinin kaynağı üstadı kabul ettiği Tûsî'dir. Ancak Tûsî'nin bir İbn Sînâ şârihi olduğu ve Kınalızâde'nin de İbn Sînâ'dan hocası Tûsî'den bağımsız olarak yararlandığı hatırlandığında İbn Sînâ'nın görüşlerinin etkisi kendisini hissettirecektir.

Kınalızâde insanda meydana gelen salih amellerin kaynağı hakkında da *Ahlâk-ı Alâf*'nin pek çok yerinde yaptığı gibi bizzat kendi görüşlerini dile getirmek yerine doğrudan üstadı kabul ettiği Tûsî'nin düşüncelerini referans verir. Onun açıklamalarından aynı görüşleri paylaştığı anlaşılmaktadır. Kınalızâde'nin aktardığına göre Tûsî işlerin düzeni için gereken ve hallerinin doğrusu için istenilen insan türü ve beşer sınıfının güzel fiilleri ve salih amelleri bir kaynaktan doğar ve bir gereksinimden ortaya çıkarlar. Bu gereksinim ya tabiidir ya da birinin ortaya koymasına (vâd'a) dayanır. Kaynağı tabii olduğunda insan tabiatı gereği o fiil ve amele gereksinim duyup ortaya çıkarır. Diğer durumda bir koyan, tesis eden (vâd'ı) onu koyar, tesis eder (vad'), insan onun emrine boyun eğerek o fiili meydana getirir. Kaynağı tabii gereksinim olan birinci kısmın ayrıntılarını anlayabilmek için akıllı, fikir ve feraset sahibi, tecrübeli, anlayışlı ve uyanık olmak gerekir. Kaynağı tabii olan dinlerin, zamanın, beldelerin, tabiatların değişmesiyle değişmez ve ameli hikmet içinde yer alırlar. Birinin koyması, tesis etmesiyle meydana gelen ikinci kısım boş değildir, ya bir grubun görüşlerinde ittifak etmesiyle meydana gelir ki ona edeb (âdâb) ve âdet (rusûm) denilir. Ya da ilahi yardımla kuvvetlendirilmiş nebi, veli, imam gibi bir erdemli kişinin koyması, tesis etmesiyle olur. Buna ilahi yasalar (nevâmîs-i ilâhî) denilir. Bu da ameli hikmet gibi üç kısma ayrılır:

a) Her şahsı tek tek ilgilendirir. Buna ibadet hükümleri denilir.

b) Ev halkına ait işbirliği ve birbirlerine karışmayla ilgisinden dolayı bu kısma münâkehât ve muâmelât denir.

c) Ülkeler, beldeler, halklar ve insanlar arasındaki işbirliği ve karışık görüşmelerinden doğan kurallardır. Buna da hudûd-u siyâset denilir. Bu ilimlere şeriat âlimleri fıkıh adını verir. Çünkü bu amellerin kaynağı bir koyucu ve tesis

edenin varlığıdır, onun kuralları koymasıyla başlar. Durumların değişmesi, insanların birbirlerine galip gelmesi, zamanın ilerlemesiyle devirlerin gereksinimleri arasında meydana gelen farklar ile dinlerin ve mezheplerin değişmesiyle bu yasalarda da değişim ve dönüşüm gerçekleşir. Bu bölüm özellikleri sebebiyle hikmetin kısımlarından değildir. Çünkü hakîmin görüşü, filozofların tarzı, aklın hükümleri sadece etraflıca araştırma içindir. Tümel işler zamanın ilerlemesiyle sönmez, dinlerin ve mezheplerin peş peşe gelmesi ve yenilenmesiyle yok olmaz. Onların (filozofların) derin araştırılmasına bağlanmıştır. Dolayısıyla bu meseleler ameli hikmete dâhil olduğu düşüncesindedir. Tûsî'nin açıklamalarını verdikten sonra Kınalızâde hocası Tûsî'nin görüşlerini örneklendirme ihtiyacı duyar. Ona göre nesh peygamberlerin şeriatlarında olan bir şeydir. Peygamberlerin koyduğu şeriat ve yasalar o zamanki insanların gereksinimlerine göre olmuştur. Kınalızâde buna örnek olarak kardeşler arasındaki nikahı verir. Hz. Adem döneminde kardeşler arasında nikah henüz bireylerin sayısı artmadığı ve neslin çoğalıp yayılmasına şiddetle ihtiyaç olduğu için helal ve meşru kabul edilmiştir. Nesiller çoğalıp yayılınca ve zorunluluk ortadan kalkınca kardeşler arası evlilik haram ve yasaklanmıştır. O, gene de en doğrusunu Allah'ın bileceğini belirterek daha fazla bilgi vermeksizin ikinci konu olan ameli hikmetin faydasını açıklamaya geçer.¹²

Kınalızâde'nin yukarıda mümkün oldukça sadeleştirerek aktardığımız ifadeleri incelendiğinde şunlar tespit edilebilir; öncelikle güzel ahlâkî davranışlar bir kaynağa dayanır ve bir gereksinme sonucu ortaya çıkarlar. Dolayısıyla o ihtiyaç ve gereksinimi değer ve yasaların ortaya çıkmasında etken bir unsur olarak değerlendirmektedir. Güzel ahlâkî davranışların altında yatan değer ve yasalar ile bunları oluşturan şeylerin ne olduğu konusunda Kınalızâde iki farklı kaynak vermektedir. Birisi tabii yani insanın doğal eğilimleri, diğeri ise bir kişi veya kişilerin (va'd) koyması, tesis etmesidir.

1- İnsanların Koymasıyla Meydana Gelen Değer ve Yasalar

Kınalızâde insanlar tarafından konulan değer ve yasaların varlığını kabul etmektedir. O buna kişilerin koyduğu yasa ve değerlere belli bir zümrenin ittifak etmesiyle meydana gelen adet ve gelenekler ile peygamberler, veli, imam gibi kişilerin getirdiği aslı ilahi kaynağa dayanan kuralları örnek olarak verir. İlahi kaynak söz konusu olunca buna nevâmîs-i ilâhî, şeriat âlimleri fıkıh olarak isimlendirir. İlahi yasalarda değer ve yasa koyan ile bunlara itaat eden, boyun eğmek zorunda kalan iki grup insan söz konusudur. İlahi emri getiren ilahi gücün sözcülüğünü yapmasından dolayı buyuran konumunda iken emri alan insan buna boyun eğip yerine getirmek zorundadır. Burada peygamber, veli ve imamlar her ne kadar değer, yasa koyucu ve bunları emredici, buyurucu konumunda olsalar da

¹² Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, (Bundan sonraki dipnotlarda A.A., şeklinde yer alacak), I, 15-16 (bulak baskısı); krş., Nasîrüddîn-i Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, thk., Mücteba Minovî, Ali Rıza Haydarî, s.40-41.

gerçekte değerler ve yasaların asıl kaynağı ilahidir. Asıl değer ve yasa koyan Allah'tır. Peygamberler değerler ve yasalarla ilgili bilgiyi ve emredici gücü ilahi kaynaktan, onun mesajını getirmekten almaktadırlar. Dolayısıyla değer ve yasaların asıl sahibi Allah'tır. Dinlerin değer ve yasa koyuculuğu da buradan gelmektedir.

Nitekim İbn Sînâ ameli ve nazari hikmetle ilgili yasa ve değerlerin koyuculuğunu eserlerinde peygamberlere vermektedir. O, teorik felsefe ile ilgili ilkelerin ilahi dinin öğreticilerinden alındığını belirterek Kınalızâde'nin peygamber, veli ve imam olarak tanımladığı kişilere kapı açmaktadır. Pratik felsefenin ilkelerinin de ilahi hükümlerden alındığını çeşitli eserlerinde dile getirirken *Mantukü'l-meşrikiyyîn* adlı kitabında açıkça yasa koyma sanatını yapmaya yetkili tek kişinin nebi olduğunu ifade ederek pratik felsefe ile ilgili yasa yapma sanatının asla sonradan tesis edilmiş ve Allah dışında akıllı herhangi birisinin yapabileceği bir şey olarak anlaşılmaması gerektiğine işaret eder.¹³ Bu İbn Sînâ'nın gerek Tûsî gerekse Kınalızâde'nin görüşleri üzerindeki etkilerine göstermektedir. Ancak ilginç olan İbn Sînâ'nın nebileri pratik felsefenin yasalarını koyucusu olarak kabul ederken Kınalızâde'nin hocası Tûsî'ye uyararak nebilerin koyduğu yasaları felsefi ilimlerin değil, dini ilimlerin arasında saymasıdır.

Kınalızâde adet ve gelenekleri de ahlâkî davranışların kaynağı olarak ele almaktadır. Gerçi adet ve geleneklerin değer ve yasaları oluşturabilecek güçte olup olmadığı tartışmalıdır. Onun çok net olmasa da buradaki açıklamalarından adet ve geleneklerin değer ve yasaların kaynağı kabul ettiği düşünülebilir. Belli bir grubun yıllar süren tecrübesinin ürünü olan ve üzerinde anlaşmalarıyla meydana gelen bu değer ve yasalarda problem bunları koyan ile bunlara itaat edip yapıp etmek durumunda olan insanların konumu ve ilişkisidir ve ne yazık ki bu konuda düşünürümüz fazla bir açıklama getirmemiştir.

Ancak burada önemli olan bu değer ve yasaların gerçek yapıcısının insan topluluğu yani insanın bizzat kendisinin olmasıdır. Bunlar insan aklının en azından onun sosyal bir varlık olmasının getirdiği bilgi ve tecrübenin ürünü olmalıdır. Fakat burada da Kınalızâde "kaynağı tabii olan kısım akıl ve fikir sahiplerini ilgilendirir" ifadesiyle bir anlamda bu kısmı insan aklının ürünü olarak

¹³ İbn Sînâ, *Uyûnu'l-hikme*, thk. Abdurrahman Bedevî, Daru'l-kalem-Beyrut, vekâletü'l-matbûât-Kuveyt, 2. Baskı, Beyrut, 1980, s.16-17; İbn Sînâ, *Kitabu'ş-şifâ, Mantığa Giriş, Medhal*, Metin ve Çeviri, çev. Ömer Türker, Litera yayıncılık, İstanbul, 2006, s.7; İbn Sînâ, *Mantukü'l-meşrikiyyîn, el-Kasidetü'l-müzdevice fi'l-mantuk*, 2. bs. Haz., Ayetullahü'l-Uzma el-Mar'aşi, Kum, 1405, s. 8; Değerlendirmeler için bkz; Ayşe Sıdika Oktay, "İbn Sînâ'nın İlim, Felsefe Anlayışı ve Din Felsefe İlişkilerine Yaklaşımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, Sayı:15, s. 310-311.

görmediğine işaret etmektedir. Muhtemelen itaat kültürünü yansıtan bu tür değerleri akılla tartıp seçim yapmak gerekmemesi ile toplumsal baskı sebebiyle yerine getirilmesinden dolayı akıl ve düşünce ürünü olanların dışında bırakmıştır.

Kınalızâde'nin açıklamalarındaki önemli noktalardan bir tanesi ilahi yardımla kuvvetlendirilmiş nebi, veli, imam gibi erdemli kişilerin yasa koyması, tesis etmesidir. Buna ilahi yasalar (nevâmîs-i ilâhî) denilir. İbn Sînâ yukarıda işaret edildiği gibi ilahi ilkelerin ilahi dinin öğreticilerinden tenbih yoluyla alındığını düşünürken daha sonra ilahi yasaları koyanların nebiler yani peygamberler olduğunu belirtir. Oysa Kınalızâde burada nebiler yanında veli ve imamları da bu işe dâhil etmektedir. Tûsî'nin bu konudaki eseri incelendiğinde onda veli ibaresinin yer almadığı görülür.¹⁴ O, Şîî düşüncesine sahip olduğu için imamlara ilham alma gibi atfedilen niteliklerden dolayı peygamberlerin yanına imamı eklerken, Kınalızâde de tasavvufa duyduğu ilgi ve verdiği önem sebebiyle velileri bu konuma yükseltmiş görünmektedir.

Kişilerin koymasıyla meydana gelen ahlâkî değer ve yasaların en dikkati çeken yönü ise gerek ilahi olsun gerekse insanlığın ürünü olsun zamanla değişebileceğidir. Dolayısıyla bunları ahlâkî göreceliğe (relativizm) sahip yasalar kapsamında değerlendirilmiştir. Değişen şeyler o zaman ki ilim/felsefe anlayışı gereği ilmin konusu olamazlar. Dolayısıyla bu tür değer ve yasalar, kurallar her ne kadar dini ilimler arasında yer alan fıkın konusu ise de felsefi ilimler sisteminde yer alan ilimlerin konusu olamazlar ve ilimler sınıflandırmasında yer almazlar. Bu aslında onun zihnindeki dini/felsefi ilim ayrımının temellerine işaret etmekte, bir anlamda dini ilimlerin felsefi ilimler sistemi ve sınıflandırmasında niçin yer almadığı sorusuna da cevap teşkil etmektedir. Düşünürümüzün vahiy kaynaklı dini emirleri genel olarak ele alıp, vahyin çerçevesini tek bir peygambere gelen hükümlerle sınırlandırmaması, dolayısıyla vahyin zaman içinde Peygamberden peygambere, nebiden nebiye değişen yönüne, değişmezden çok değişebilen hüküm ve uygulamalarına vurgu yapması ve bunu gerekçe göstererek onları felsefi ilimlerden saymaması ilginçtir. Ayrıca bu yaklaşımıyla ilahi kaynaktan gelen ilkeleri felsefesinin temelini koyan ve hikmet olarak adlandıran İbn Sînâ'dan daha farklı ve akılcı (rasyonel) bir tutum sergilemektedir.

Kınalızâde'nin insanlar ve toplulukların anlaşarak ortaya koydukları ahlâkî değer ve yasaların zaman ve şartlara bağlı olarak değişebileceğine inanarak onların göreliliğine hükmetmesi anlaşılabilir bir şey olsa da peygamberlerin getirdiği hükümlerin, yasa ve değerlerin de mutlak olan Tanrı tarafından gönderilmesinden dolayı mutlak kabul etmeyip diğerlerine benzer şekilde zamana

¹⁴ Karşılaştırınız; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, I, 15-16; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, s. 41.

ve şartlara göre değişebileceğini kabul etmesi yani ahlâkî görelilik (relativizm) kapsamında değerlendirmesi kayda değerdir.

2- İnsanın Doğasından Kaynaklanan Değer ve Yasalar

Kınalızâde kaynağı tabii olanı; “insan tabiatı gereği o davranışı yapmaya gereksinim duyar ve o fiil onda meydana gelir” şeklinde tanımlar. Bu kısım yukarıda da işaret edildiği gibi akıl ve fikir sahiplerini ilgilendirir. Çünkü kaynağı tabii olan yani insanın doğasından kaynaklanan davranışlar zamana göre değişmedikleri için ameli hikmet olarak tanımlanır ve aklî ilim sayılan felsefi ilimler sisteminin içinde yer alırlar. *Ahlâk-ı Alâî* ameli hikmete ait bir kitaptır ve burada ameli hikmet içine giren davranışların hangilerinin olduğunun dolayısıyla hangi eylemlerin inceleneceğinin tespit edilebilmesi son derece önemlidir. Burada şu soru ortaya çıkar:

Tabii olan davranışlar hangileridir? Kınalızâde'nin bu bölümdeki ifadelerinde bunların hangileri olduğuna değinilmemektedir. Ancak daha sonraki bölümlerde insanın tabiatından kaynaklanan bazı duygular ve özelliklerden bahseder. Onların hangileri olduğunu bu bölümlerden öğrenebiliriz. Mesela; iman, sevgi, kıskançlık, öfke, korkmak, yemek, içmek, hevasına kolayca uymak vb. duygulardan kaynaklanan davranışlar ile annenin çocuğunu sevmesi, annelik içgüdüğü, anne ve babanın çocuklarına duyduğu sevgi ve şefkat, babanın çocuğunu koruması, insanların bir arada yaşamaya olan tabii meyli ve birbirlerine duyduğu sevgi, ülfet vb. içgüdüsel davranışları Kınalızâde insanın doğasından kaynaklanan davranışlar arasında saymakta, bunları Allah'ın ilahi inayetinin sonucu olarak görmektedir. Bunlara örnek verirsek; nesillerin artırılması ve çocukların yetiştirilmesinde Allah'ın ilahî yardımı (inâyet-i ezeliyye) söz konusudur. Hem hayvanlar hem de insanlar için neslin devamını sağlayan cinselliğe yönelik Allah'ın yardımıyla varlıkların tabiatlarının istediği zevkli bir şey haline getirilmiştir. Böylelikle akıldan yoksun hayvanlar ile neslin devamını kendiliğinden ve aklî olarak istemeyen insanlar hiç değilse tabiatları gereği istedikleri için türlerin çoğalması ve devamı sağlanmış olur.¹⁵

Nesillerin devam edebilmesi için cinsel birleşmeden alınan zevk Allah tarafından bir yardım olarak varlıkların tabiatına yerleştirilmiş bir duygudur. Dolayısıyla insanın doğasından kaynaklandığı için kontrol altında tutulması gerekir. Bu sebeple hem din hem de ameli hikmet bu gücü dengeleyecek ve kontrol altında tutacak bazı yöntemler sunar. Nitekim ameli hikmet onu arzu gücünün kontrolü altında tutmaya ve eğitmeye çalışır. Ancak felsefeye genel olarak ağırlık veren ve önceleyen Kınalızâde ameli hikmet yanında dinin de desteğine ve motive edici gücüne ihtiyaç duyar ve arzu gücünün faydaları ve

¹⁵ A.A., II, 18-19; açıklama ve değerlendirme için bkz, A. S. Oktay, *Kınalızâde ve Ahlâk-ı Alâî*, İz yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 345-346.

denetimi konusunda Gazzâlî'nin görüşlerinden) geniş ölçüde faydalanır.¹⁶ Allah'ın varlıklara olan ilahi yardım anlayışı özellikle İbn Sînâ'da yer alan bir görüşdür¹⁷ ve gerek Tûsî aracılığıyla gerekse kendisinin İbn Sînâ'dan dolaysız olarak faydalandığı düşünüldüğünde Kınalızâde üzerindeki İbn Sînâ etkisine işaret eder.

Nesillerin devamı konusundaki yardımı onlar meydana geldikten sonra terbiye ve desteğe muhtaç oldukları zaman Allah'ın anne ve babalarına şefkat ve merhamet duyguları vermesiyle de devam eder. Fakat bu ihtiyaç bittikten sonra şefkat de kaybolur. Öyle ki kuşlar büyüdüktan sonra yavrularını yuvadan kovup atarlar.¹⁸ Dolayısıyla anne ve babanın yavrusuna duyduğu şefkat ve merhamet de Allah'ın yarattıklarının tabiatına yerleştirdiği ilahi yardımın gereğidir.

İlahi yardımla Allah'ın varlıkların tabiatına bazı duygu ve nitelikler yerleştirmesi sadece neslin varlığı ve devamı için söz konusu değildir. Âlemin yaratılışı ve düzeni ile bu düzenin devamı için gereklidir. İnsanların bir arada, bir topluluk içinde yaşamaya gereksinim duymasının sebebi de onların tabiatları gereği sosyal bir varlık olmasıdır. İnsanlar tabiatları gereği bir arada yaşarlar çünkü karşılıklı yardımlaşma ve işbölümüne ihtiyaç duyarlar. İnsanların toplumsal işbölümü sırasında hepsinin aynı sanata veya zanaata yönelmemesi ilahi hikmetin gereğidir. Eğer tersi olup herkes şerefli sanatlarla meşgul olsaydı toplumsal işbölümü ve düzen bozulurdu. Benzer şekilde toplumda herkesin zengin veya fakir olmaması da ilahi hikmetin gereğidir. Çünkü eğer herkes zengin veya fakir olsaydı kimse kimseye hizmet etmezdi bu durumda da toplumsal işbölümü ve düzen bozulurdu. Görüldüğü gibi insanın sosyal bir varlık olması tabiatının gereğidir ve bu sosyal hayatın düzeni ve devamını sağlayan yardımlaşma ve işbölümü ihtiyacı Allah'ın ilahi yardım ve hikmetinin sonucudur.¹⁹ Dolayısıyla insanın tabiatından kaynaklanan davranışlar, duygular aslında Allah'ın o varlıklara olan yardımının gereği olarak onda yaratılmıştır. Bu sebeple ister ilahi yardım ister tabiatı gereği denilsin gerçekte ortaya çıkan davranışlar aslında aynı kaynağa, Allah'a dayanmaktadır.

Kınalızâde ezeli yardımın amacını "Allah'ın ahlâkî ile ahlâklanınız"²⁰ hadisine dayanarak gerekçelendirir. Allah'ın ahlâkına benzemek insan nefsi için son basamaktır. Bundan dolayı, kemal ve yetkinliğe ulaşmayı isteyen

¹⁶ Mesela karşılaştırmız; A.A., I, 145; Gazzâlî, İhyâ, III, 159-160.

¹⁷ İbn Sînâ'da İnalet delili için bkz; Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İFAV yayınları, İstanbul, 1997, s. 193-194; N. Taylan, *Tanrı Sorunu*, Şehir Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000, s.60-61; Hüseyin Atay, *İbn Sînâ'da Varlık Nazariyesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001; s. 215-221.

¹⁸ A.A., II, 18.

¹⁹ A.A., I, 76-78, II, 72-73, 97.

²⁰ İmam Malik, *Muvatta*, Hüsn'l-hulk, 8.

insanoğlunun türün çoğalması, âlemdeki düzenin devamı ve silsilesinin sürmesi yönünde gayret ederken Allah'tan aldığı ilahi yardım doğrultusunda hareket etmesi, ilk kaynağı olan Allah'a benzemesi gerekir.²¹ Görüldüğü gibi Kınalızâde ameli felsefe ile eğitmeye ve kontrol altında tutmaya çalıştığı insanın tabiatından kaynaklanan duygular ve davranışlar konusunda dini bir hedef de koymaktadır. Bu duyguların kaynağını ilahi yardımla Allah'a atfederek dini muhteva kazandırmaya çalıştığı felsefi yaklaşımına hem dini hem de felsefi bir hedef koyarak²² din ile felsefe arasında uyum kurmaya, felsefi görüşlerini din ile desteklemeye, uyumlu hale getirmeye çalışmıştır.

Kınalızâde'ye göre anne ve babanın evlatlarını terbiye etmesi dinde farz ve vaciptir. Ancak zaten anne baba tabii eğilimleriyle evlatlarına duydukları sevgi, şefkat ve merhamet duygularının gereği olarak evlatlarını terbiye ederler. O bundan dolayı dinde bu konuda çok açıklama olmadığına dikkat çeker ve bir kıyaslama yapar. Buna göre anne baba hakkı gibi insanın fitratından, tabii eğilimlerinden kaynaklanmayan konularda din pek çok kere emirlerini tekrar etmiş hatta yapılamaması halinde olacaklarla tehdit etmiştir.²³ Dolayısıyla din insanın tabiatından kaynaklanan işlerde zaten doğal akışıyla onlar gerçekleşeceği için fazla açıklamaya ihtiyaç duymazken insanın tabiatından kaynaklanamayan veya tabiatına zor gelen durumlarda emirler tekrar edilerek, yapılmaması durumunda karşılaşılabilecek cezalara işaret edilerek bir anlamda o emirlerin uygulanması sağlanmaya çalışmıştır. Onun bu açıklamasından tabii olanı din yönlendirmek gereğini duymuyor çünkü Allah ilahi yardımıyla yönlendiriyor, yaptırıyor ama fitri olmayan konusunda insan din yoluyla sürekli ikaz ediliyor anlamı çıkar. Bu ise felsefe tabii olan davranışlarla, din ise daha çok tabii olmayan davranışlarla ilgilenir gibi bir anlayışa götürür. Bu şartlarda dinin ilgilendiği davranışlarla felsefenin ilgilendiği davranış türleri arasında fark olduğunu kabul etmek zorunda kalırız. En azından felsefe sadece tabii yani insanın doğasından kaynaklanan davranışlarla ilgilenirken din insanın doğası/fitratı dışında kalan davranışlarla da ilgilenmek zorunda kalır şeklinde dinin ilgilendiği davranışların çerçevesini genişletmemiz gerekir. Oysa insanın bireysel, aile hayatı ve yaşadığı siyasi toplumdaki davranışlarının tabii-tabii olmayan biçimindeki ayırımının kolayca yapılamayacağı ortadadır. Nitekim onun dinin ilgilendiği alanlarla felsefenin ilgilendiği alanların benzerliklerine işaret etmesi, arzu ve öfke gücünün kontrolü gibi konularda felsefi değerlendirmelerden sonra dinin açıklamalarıyla

²¹ A.A., II, 18-19.

²² "İnsanın gücü yettiği ölçüde Yüce Allah'ın fiillerine benzemesi" aynı zamanda Kindî'de de yer alan felsefenin tanımlarından birisidir. Bkz. Kindî, *Risâle fî hudûdi'l-eşyâ verusûmihâ, Resâilü'l-Kindî el-felsefiyye*, nşr. Muhammed Abdülhâdi Ebû Rîde, I, Kahire 1369/1950, s. 172; ter. Mahmut Kaya, *Kindî, Felsefî Risâleler*, İstanbul, 2002, s. 191.

²³ A. A., II, 49; açıklama ve değerlendirme için bkz, A. S. Oktay, *Kınalızâde ve Ahlâk-ı Alâî*, s. 401.

konuyu desteklemeye çalışması aslında aralarında bir uyum ve uzlaşma gördüğüne işaret eder.

C- Sonuç

Kınalızâde güzel davranışların ve ahlaki eylemlerin kaynağını belirlemede felsefi bakış açısını temel almakta ancak konunun dini yönüne de işaret etmekte ve aralarındaki benzerlik ve farklılıklara vurgu yapmaktadır. Onun bu gayretini felsefe ile dini uzlaştırma ve aralarında paralellik kurma düşüncesinin bir sonucu olarak görebiliriz.

Düşünürün görüşleri arasında en belirleyici olan peygamberlerin getirdikleri hükümlerin zamanla değişebilmesine rağmen amelî hikmet içinde değerlendirilen “insanların tabiatları gereği ortaya koyduğu davranışların zamanın ilerlemesiyle değişmeyeceği anlayışıdır” ki bu onun evrensel değer, ilke ve yasaların dini hükümlerle değil, felsefe yoluyla bilinebileceğine inandığına, ahlâkî temellendirme konusunda felsefeyi esas aldığına işaret eder. Dolayısıyla o Tanrı'nın buyruğu olan ilke, yasa ve değerlerin mutlaklığını savunan dini ahlâk taraftarlarının aksine Tanrı'dan gelen ahlâkî değer ve yasaların değişebileceğini, göreliliğini kabul etmektedir. Ahlâkî görecelikten kurtulmak için dini ahlâk taraftarlarının bugün bile Tanrı buyruklarının mutlaklığını kabul ederken Kınalızâde'nin Tanrı buyruklarının peygamberden peygambere, zamanla değişen yönüne vurgu yapıp sırf bu gerekçe ile onları bir anlamda evrensel bulması bu açıdan son derece önemlidir.

Din de felsefe de insanın bireysel, aile ve devlet içindeki davranışlarını düzenlemeye yönelik kurallar koymaktadır. Dolayısıyla her ikisi de yani felsefe ve din adına fıkıh aynı alanlarda insana değer yargıları sunmaktadır. Bu durumda bir anlamda bir birlerine rakip olmaktadır. Fakat ilginç bir biçimde Kınalızâde dinin koyduğu yargıların zamanla yine din tarafından değiştirilebileceğine işaret ederken felsefenin koyduğu yargıların değişmez olduğunu düşünmektedir. Bu durumda değişmez olanı esas almak aklın gereğidir. Dolayısıyla felsefenin koyduğu değer ve ahlâkî kuralları seçmek akli bir zorunluluktur. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki düşünürümüz her ne kadar felsefeyi öncelese ve esas alsada bunun dinin alanlarıyla çatışmadığını, uyum içinde olduğunu, dinin de felsefenin de aslında aynı konular ve alanlarla ilgilendiğini inanmaktadır. Bu felsefenin ilgilendiği tabii davranışlar ile peygamberlerin hüküm koyduğu davranışlar kıyaslandığında daha da anlaşılır. Tabii davranışlar aslında ilahi inayete dayandığı için kaynağı ilahi kabul edilebilir. Peygamberlerin koyduğu yasa ve değerler de bunları Allah'tan aldıkları için ilahi kaynaklıdır. Kelamcılar Allah'ın peygamberleri aracılığıyla yasa göndermesini Allah'ın kullarına olan sevgi ve yardımının bir sonucu olarak görürler. Sonuçta ilahi inayetten kaynaklanan kurullarla peygamberlerle gelen kurulların her ikisi de aynı yere Allah'a dayanır ve aralarında paralellik olması kaçınılmazdır. Sorun sadece durduğunuz veya

baktığımız yerle, önceliklerinizle ilgilidir. Kınalızâde felsefi bilgiyi öncelemekte, değişmez kabul ettiği için felsefenin sonuçlarıyla ilgilenmekte ancak dinin verilerini de ihmal etmemekte, benzer alanlarla ilişkili gördüğü için destekleyici ve motive edici kaynak olarak kullanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atay, Hüseyin, *İbn Sînâ'da Varlık Nazariyesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001
- Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III, Kahire, 1414/1994.
- İbn Sînâ, *Kitabu's-şifâ, Mantığa Giriş, Medhal*, Metin ve Çeviri, çev. Ömer Türker, Litera yayıncılık, İstanbul, 2006.
- İbn Sînâ, *Mantükü'l-meşrikiyyîn, el-Kasidetü'l-müzdevce fi'l-mantık*, 2. bs. Haz., Ayetullahü'l-Uzma el-Mar'aşi, Kum, 1405.
- İbn Sînâ, *Uyûnu'l-hikme*, thk. Abdurrahman Bedevî, Daru'l-kalem-Beyrut, vekâletü'l-matbûât-Kuveyt, 2. Baskı, Beyrut, 1980.
- Kaya, Mahmut, *Kindî, Felsefî Risâleler*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kılıç, Recep, "Ahlakı Temellendirme Problemi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 8, Temmuz 1993, ss. 67-78.
- Kılıç, Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 1992.
- Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak, 1248/1833.
- Kindî, Risâle fi hudûdi'l-eşyâ verusûmihâ, *Resâilü'l-Kindî el-felsefiyye*, nşr. Muhammed Abdülhâdi Ebû Rîde, I, Kahire 1369/1950.
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde ve Ahlâk-ı Alâî*, İz yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Oktay, Ayşe Sıdika, "İbn Sînâ'nın İlim, Felsefe Anlayışı ve Din Felsefe İlişkilerine Yaklaşımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, Sayı:15, ss. 287-316.
- Özlem, Doğan, *Etik Ahlâk Felsefesi*, Say yayınları, İstanbul, 2010.
- Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İFAV yayınları, İstanbul, 1997.
- Taylan, Necip, *Tanrı Sorunu*, Şehir Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000.
- Tûsî, Nasîruddin, *Ahlâk-ı Nâsiri*, thk, Mücteba Minovî, Ali Rıza Haydarî, Tahran, 1369h.